

ANTI-AMERIKANISME IN NEDERLAND

Sinds de War on Terror en de oorlog in Irak lijkt het anti-amerikanisme in Nederland te zijn toegenomen. Op straat en televisie horen we steeds meer stemmen die het handelen van ‘de Amerikanen’ sterk veroordelen. Maar zowel opiniepeilingen als de Nederlandse politiek laten een heel ander plaatje zien. Hoe bruikbaar is de term ‘anti-amerikanisme’ om de Nederlandse houding jegens de Verenigde Staten te duiden?

Anti-amerikanisme is een onderwerp dat in de voortgaande deining van de geschiedenis een afwisseling van hoogtij en laagtij vertoont. In het recente verleden deed zich een hoogtij voor ten tijde van de Vietnamoorlog in de late jaren zestig, in de vroege jaren tachtig naar aanleiding van de plaatsing van *cruise missiles* en kortedrachtraketten in West-Europa en nu in verband met de ‘War on Terror’ als antwoord op de dreiging van islamitisch terrorisme. Steeds gaat het protest tegen het optreden van de vs gepaard met een verklarende lezing die het optreden toedicht aan meer algemene kenmerken van ‘de Amerikanen’ of ‘de Amerikaanse cultuur en samenleving’. Keer op keer leidt de opleving van anti-amerikanisme tot hernieuwde bezinning op het verschijnsel, in publiek debat en in meer academisch getinte geschriften. Hieronder gaan wij na hoe de meest recente opleving heeft bijgedragen aan vernieuwend inzicht in anti-amerikanisme in zijn historische en geografische context. Daarna spitst het betoeg zich toe op anti-amerikanisme in Nederland in historisch perspectief.

Anti-amerikanisme als internationaal verschijnsel

In 1941 schreef Henry Luce in *Life* over de komst van wat hij noemde de ‘American Century’, een tijd waarin de vs internationaal de toon zou aangeven in een missie met de ‘triumphal purpose of freedom’ (Luce 1999). Zijn naam voor een nieuw tijdvak in de geschiedenis raakte alom in zwang als toepasselijke aanduiding van de plaats van de vs na de Tweede Wereldoorlog op het wereldtoneel. In militair, economisch en cultureel opzicht was Amerika een wereldmacht geworden met verstrekkende invloed op andere landen. In

de jaren 1990 verzamelde een groep neoconservatieve Amerikaanse denkers over buitenlands beleid zich rond het Project for a New American Century met de bedoeling 'de rol van de vs in de wereld ook in de eenentwintigste eeuw te continueren. Onder het bewind van president George W. Bush kwam hun stem tot klinken – zoals de regering-Bush het verwoordde: 'freedom is on the march' – dankzij de Amerikaanse invasie in Irak (geciteerd in Rhem 2005). Hierin klinken echo's door van een traditionele Amerikaanse visie op de missie van de vs in de wereld, het meest pregnant tot uitdrukking gebracht in President Wilsons ontwerp van een wereldorde in de nadagen van de Eerste Wereldoorlog. Men spreekt dan ook over het huidige Amerikaanse buitenlandse beleid wel als neo-Wilsonianisme, met dit verschil dat het deze maal een 'Wilsonianism in boots' betreft, gebaseerd op militaire middelen.

De Amerikaanse inmenging in het Midden-Oosten heeft nog wel wat anders op gang gebracht dan een zegevierende opmars van de vrijheid. In de hele wereld heeft zich een steile val in het aanzien van de vs voorgedaan als betrof het een koersval op de beurs. Het percentage van de bevolking met 'pro-us sympathies' daalde bijvoorbeeld in Frankrijk van 62 procent in 1999/2000 tot 43 procent in juni 2003, in Duitsland van 78 procent tot 45 procent en in Spanje van 50 procent tot 38 procent (Berman 2004: 16). De vs verspeelde in korte tijd veel van het symbolisch kapitaal dat het in de jaren van de Koude Oorlog had opgebouwd en gebruikt had in de uitoefening van zijn *soft power*, met een woord van Joseph Nye. Soft power doelt op het vermogen van een land een lichtend voorbeeld te zijn voor andere landen die in vrijwillige navolging *want what you want* (Nye 2004). Maar het optreden van de regering-Bush heeft tot een wereldwijde opleving van anti-amerikanisme geleid.¹ In plaats van de *American Century* zien sommigen nu een *Anti-American Century* in het verschiet (Krastev 2004; Krastev en McPherson 2007; Sweig 2006).²

Over anti-amerikanisme is de laatste jaren een stortvloed aan boeken verschenen. De terroristische aanslagen op doelen in de vs van 11 september 2001 leidden in eerste instantie tot een wat verbaasd onderzoek naar antwoord op de vraag 'Why do they hate us?' Toegegeven, de aanslag kwam letterlijk *out of the blue*, uit een strakblauwe hemel boven een zonovergoten Manhattan en Washington, zonder aankondiging en naar het leek zonder aanleiding. De vs had zich nog kort tevoren, in de nadagen van het presidentschap van Bill Clinton, actiever dan ooit tevoren gemengd in het Israelisch-Palestijnse conflict en was de drijvende kracht geweest in het keren van de dreigende verdrijving van een islamitische bevolking uit Kosovo. En Barry Rubin wees er in 2002 op dat in '11 of 12 major conflicts between Muslims and non-Muslims, Muslims and secular forces, or Arabs and non-Arabs, the U.S. has sided with the former group' (Rubin 2002: 78).³ Vanwaar dan de blinde haat van islamitische terroristen tegen de vs? De vraag kreeg nieuwe urgentie na de Amerikaanse inval in Afghanistan en kort daarna de invasie van Irak. Niet alleen in het islamitische deel van de wereld zette het optreden van de vs kwaad bloed.

Zowel het eigenmachtige, unilaterale drijven naar de invasie van Irak – met veronachtzaming van bondgenoten, internationaal recht en internationale instanties als de VN – als het beeld van rechteloosheid in de bejegening van tegenstanders – vernederd in Abu Ghraib of vastgehouden zonder vorm van proces op plaatsen als Guantánamo Bay – wekten bij velen het besef dat de VS was losgeslagen van zijn morele anker. In weerwil van de hooggestemde retoriek van verbreiding van democratie en vrijheid was het feitelijk optreden van de VS in de ogen van velen een blijk van tomeloze machtswil en eigenge-rechtigd, ongebreideld door wet, grondwet of internationale verdragen.

Kunnen we de uitingen van internationaal protest tegen deze ontwikkelingen nu altijd zien als tekenen van anti-amerikanisme? Het protest is af te lezen aan acties zoals het verbranden van de Amerikaanse vlag, demonstratieve bijeenkomsten, het ontvoeren en vermoorden van Amerikaanse staatsburgers en het bestormen van consulaten en ambassades van de VS. En wat protest betreft op het vlak van onuitgesproken meningen hebben we het instrument van de opiniepeiling, al jaren op internationale schaal toegepast. Maar vaak, ongeacht of het nu acties of opinies betreft, hebben we te maken met uitingen van verontwaardiging die een precieze aanleiding hebben en een gericht adres. Met name uit longitudinale peilingen, zoals van het onvolprezen Pew Global Attitudes Survey, blijkt dat de verontwaardiging zich richt op het optreden van de regering-Bush. Opinies over de VS en het Amerikaanse volk blijken opmerkelijk onaangedaan door de verwerpelijkheid van het Amerikaanse regeringsoptreden. Een andere president en een andere Amerikaanse buitenlandse politiek zouden velen tot herziening van hun standpunten kunnen leiden. In al deze gevallen is het gebruik van het woord anti-amerikanisme misleidend. Voor zover het gebruikt wordt, is het vaak als polemisch middel om protest en aanklacht af te doen als voorspelbare uiting van gevoelens in mensen bij wie de VS nu eenmaal geen goed kan doen. Die mensen zijn er, en hun wantrouwen tegen de VS is een grondhouding die elk optreden van dat land in de wereld in een verdacht licht stelt. Hun anti-amerikanisme is van een klakkeloos en irrationeel soort. Een Amerikaans auteur als Paul Hollander, die al jaren over anti-amerikanisme schrijft, ziet het verschijnsel vooral in dit licht, als een irrationele afwijzing van een Amerika dat onverschrokken de wereld voorgeeft op de weg van modernisering en globalisering (Hollander 2002). Anderen, even polemisch in hun ontmaskering van anti-amerikanisme als een irrationele grondhouding, zien zelfs een verwantschap met antisemitisme (Markovits 2004).

Onderzoekers die tot meer genuanceerd begrip willen komen van afwijzende of kritische houdingen in de wereld tegenover de VS en van de bestendigheid van dergelijke houdingen, zouden er wellicht goed aan doen het woord anti-amerikanisme te vermijden. Het woord heeft te zeer het gevaar in zich van *Begriffsrealismus*, alsof anti-amerikanisme een verschijnsel is dat zichzelf altijd gelijk blijft waar ter wereld men het ook aantreft. De opleving

van protest en verzet tegen de buitenlandse politiek van de vs sinds 9/11 heeft, wat het wetenschappelijk onderzoek naar anti-amerikanisme betreft, het positieve gevolg gehad dat de huidige koersval in de status van de vs in de wereld gezien wordt als een episode in een langere geschiedenis van verwerking van het Amerikaanse optreden in de wereld. Die verwerking vertoont bij nadere beschouwing meer een beeld van rationele en begrijpelijke respons dan onderzoekers als Paul Hollander erin willen zien. Recente studies van sociologen en historici maken ons erop attent dat houdingen tegenover de vs systematisch verschillen afhankelijk van de specifieke historische context van de ervaring van de macht en invloed van de vs (Farber 2007; Judt en Lacorne 2005; Katzenstein en Keohane 2007; Krastev en McPherson 2007; Ross en Ross 2004; Sweig 2006). In Latijns-Amerika bestaat een ander reservoir aan collectieve herinneringen aan het optreden van de vs in de regio dan in landen in het Verre Oosten, het Midden-Oosten, de Sovjet-Unie en West-Europa. Een ander systematisch inzicht dat duidelijker dan tevoren uit recente studies naar voren komt, betreft de multidimensionaliteit, of de semantische polyvalentie, van beelden over de vs. Zowel op individueel niveau als op het vlak van gedeelde collectieve beelden over de vs moeten we ons realiseren dat de beeldvorming uiteenlopende aspecten betreft van de Amerikaanse invloed op of macht over anderen. Die invloed of macht betreft terreinen van cultuur, economie, politiek, en militair potentieel. Zeker na de Tweede Wereldoorlog, met de opkomst van de vs als wereldmacht, zijn mensen overal ter wereld met die aspecten van de aanwezigheid van de vs geconfronteerd en hebben ze zich van die aanwezigheid rekenschap willen geven. Soms deden ze dat in systematische afwijzing en konden zich culturele repertoires ontwikkelen die mensen hielpen hun nationale identiteit te definiëren als een contrapunt tegen aspecten van de uitwaaiing van de vs over de wereld. Maar lang niet altijd was de reactie uitsluitend een kwestie van naties die zich als gesloten blokken te weer stelden tegenover ongewenste kanten van de invloed van de vs. Aan de ontvangende kant doen zich altijd interne breuklijnen voor, tussen generaties, tussen klassen of tussen minderheden, die in intern debat de aanwezigheid van de vs als gewenst of ongewenst konden aanwijzen. Zo konden jongeren in Europa, in hun emancipatie van ouderlijk gezag, vormen van Amerikaanse massacultuur omhelzen tegen de afwijzing van gevestigde cultuurbewakers in. Maar tevens konden ze, met T-shirts en spijkerbroeken aan, demonstreren tegen een Amerikaans buitenlands beleid dat in hun ogen getuigde van politiek imperialisme. Zo konden ze cultureel pro-Amerikaans zijn en politiek anti-Amerikaans. Dit is maar een voorbeeld van de polyvalentie van beelden en van de historische contextgebondenheid van beeldvorming over de vs. Want inderdaad, dit ene voorbeeld roept vooral herinneringen op aan het Europese toneel van reacties op de vs en kan niet klakkeloos worden getransponeerd naar andere delen van de wereld.

De internationaal vergelijkende opinieonderzoeken van de laatste jaren maken nog iets anders duidelijk. Het woord anti-amerikanisme lijkt te suggereren dat het waarnemingen en waarderungen betreft die de hele vs betreffen, als een gehomogeniseerd denkbeeld, in letterlijke zin. Maar uit de genuanceerde vraagstelling van modern opinieonderzoek blijkt dat mensen heel wel in staat zijn onderscheid te maken in hun opinies over Amerikaans ideeën-ged, de Amerikanen als volk en het optreden van de Amerikaanse regering. Bovendien toont recent internationaal vergelijkend historisch onderzoek aan dat kritische meningen van niet-Amerikanen over de vs vaak gedeeld worden door grote groepen binnen de Amerikaanse samenleving. Soms, zoals ten tijde van het internationale anti-Vietnamprotest, zijn deelnemers aan demonstraties zich daarvan bewust en ontleen ze actievormen en strijdleuzen direct aan het Amerikaanse voorbeeld. In andere gevallen, zoals nu vaak in de verontwaardiging over de oorlog in Irak, dreigt men dit wel eens te vergeten en worden alle Amerikanen over een kam geschoren. Het is een vertekening waar serieuze beschouwers van anti-Amerikaanse vertogen niet genoeg op kunnen wijzen.

Anti-amerikanisme in Nederland

Uit recent onderzoek blijkt dat Nederland, in zijn huidige patronen van perceptie van de vs, dit meer genuanceerde beeld goed illustreert. Hoezeer ook in individuele gevallen de weerzin over het optreden van de vs in zijn zelf gekozen War on Terror de hele waarneming van de vs kan kleuren en tot een meer algemene afwijzing kan leiden, statistische cijfers geven niet aan dat dit zich algemeen voordoet.⁴ Van de Nederlandse bevolking had in 2005 45 procent een gunstig beeld van de de vs, iets meer dan percentages voor Frankrijk, Duitsland en Spanje aangeven, maar zo'n 10 procent minder dan de bevolking van Groot-Brittannië. Het is een historisch laag cijfer, dat evenals elders bepaald is door het optreden van de regering-Bush. Nederlanders hadden een aanzienlijk hogere waardering voor landen als Duitsland, Frankrijk, Japan en China (in die volgorde). Niet meer dan 20 procent van de Nederlanders vond dat de Amerikaanse buitenlandse politiek rekening hield met de belangen van anderen, een cijfer dat in laagte vergelijkbaar is met de cijfers voor Canada, Frankrijk, Spanje, Rusland en Polen, maar lager dan de cijfers voor Groot-Brittannië en Duitsland. Gevraagd naar hun beelden over Amerikanen vond in Nederland een grote meerderheid de Amerikanen harde werkers, vindingrijk, gewelddadig of hebzuchtig; minder dan de helft vond Amerikanen eerlijk, onbehouwen of immoreel. Een meerderheid vond, evenals in Frankrijk, Amerikanen te godsdienstig; voor overige landen in Europa kwam het cijfer niet boven de 40 procent. Gevraagd naar hun mening wat nu precies het probleem met de vs was, gaf 63 procent van de Nederlanders aan dat het 'mostly Bush'

was en zei 30 procent 'America in general', cijfers die overeenkomen met de metingen in Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Een minderheid van de Nederlanders (39 procent) sprak zijn vertrouwen uit in Bush, vergeleken met 65 en 67 procent respectievelijk voor Blair en Chirac. Als het ging om de vraag 'Where to go to lead a good life' kwam de vs alleen in India op de eerste plaats. De Nederlandse voorkeur ging uit naar Australië en Canada.

Vergeleken met het beeld van de de vs als politieke mogendheid blijken Nederlanders een duidelijk hogere waardering hebben voor de Amerikanen als volk (66 procent). Het is een percentage dat overeenkomt met dat in overige Europese landen. Voor Nederland zijn geen cijfers over voorgaande jaren beschikbaar. Voor de overige onderzochte landen bleek de gemeten waardering van het Amerikaanse volk echter een teruggang te vertonen sinds 2002, aan de vooravond van elf september. Het is niet onaannemelijk dat het cijfer ook voor Nederland is teruggelopen. Wat de meningen omtrent de vorming van het buitenlands beleid van de vs betreft, blijken respondenten in alle onderzochte landen gespeend van hooggestemde democratische verwachtingen. Nederland scoort nog relatief hoog met 14 procent die 'ordinary Americans' invloed toekent aan het Amerikaanse buitenlands beleid. Evenals in Frankrijk neemt 10 procent invloed waar van 'christian conservatives'. De hoogste scores (resp. 27 en 31 procent) gaan naar 'news media' en 'business corporations'. Op accentverschillen na lopen overige Europese landen, evenals trouwens Amerikanen zelf, in de pas wat betreft het beeld van invloeden op het buitenlands beleid van de vs. Amerikanen halen de hoogste score wat betreft de invloed van de nieuwsmidia (40 procent), terwijl slechts 13 procent invloed toekent aan doorsnee Amerikanen.

Dergelijke nuchtere beelden blijken wat betreft de oorlog in Irak, of meer in het algemeen de War on Terror, niet uit te sluiten dat in 2005 een meerderheid van de Nederlandse bevolking (59 procent) meent dat het gebruik van gewapend geweld tegen Irak gerechtvaardigd was. Tegelijkertijd vindt echter 62 procent dat de wereld zonder Saddam Hoessein gevaarlijker af is. Toch kan de door Amerikanen geleide War on Terror rekenen op de steun van 71 procent van de Nederlanders, de veruit hoogste score in Europa en slechts 5 procent achter de steun voor de oorlog van Amerikanen zelf.

De meest verrassende weerlegging van gangbare misvattingen over een wijdverbreid anti-amerikanisme in Nederland als een land dat geen enkel optreden van de vs meer vertrouwt of steunt, zijn de volgende cijfers. De parlementsverkiezingen in Irak in 2005 leidden in vrijwel geen van de onderzochte landen tot een positiever beeld van het Amerikaanse beleid. Alleen in Nederland en Duitsland gaf respectievelijk 55 en 50 procent van de bevolking te kennen positief te zijn beïnvloed. Ook de herhaalde oproep van president Bush voor meer democratie in het Midden-Oosten bracht in Europa alleen meerderheden in Duitsland (50 procent) en Nederland (55 procent) tot een meer positieve waardering van het 'optreden van de vs. De slotsom is deide-

lijk: ook in deze beginjaren van wat sommigen de Anti-American Century noemen, blijken Nederlanders te genuanceerd in hun denken over wat de vs bedoelt en doet om Nederland te zien als anti-Amerikaans.

Laten we na deze momentopname, gebaseerd op opiniecijfers, nu aandacht geven aan de langere lijnen van Nederlandse opvattingen over de vs. Als anti-amerikanisme een multidimensioneel verschijnsel is, is het dat vooral geworden sinds de Tweede Wereldoorlog. Pas toen ontpopte de de vs zich als wereldmacht en zagen andere landen zich in hun machtspositie voorbijgestreefd. Europese landen, voorheen toonaangevend op het wereldtoneel, moesten zich in ongekende afhankelijkheid schikken in een nieuwe internationale orde die wel de *Pax Americana* wordt genoemd. Deze nieuwe ervaring van de macht van de vs voegde aan de beeldvorming over de vs een politieke dimensie toe. Ressentiment over deze ontwikkelingen vertaalde zich in een discours van politiek anti-amerikanisme. Ook in economisch opzicht hadden voormalige grootmachten plaats moeten maken voor de economische opmars van de vs. Soms voegden zij zich, uit welbegrepen eigenbelang, vrijwillig in de nieuwe economische verhoudingen en aanvaardden zij in dank, zoals ten tijde van het Marshallplan, het nieuwe Amerikaanse leiderschap. Maar ook daar kon zich een kritisch discours ontwikkelen dat we een economisch anti-amerikanisme kunnen noemen. Zo kon in Frankrijk in de jaren zestig Jean-Jacques Servan-Schreiber de noodklok luiden met zijn geruchtmakende boek *Le défi américain*. Zo hadden ook velen een scherp oog voor de culturele implicaties van de opmars van Amerikaanse producten voor massaconsumptie. In hun ogen waren die producten de dragers van een Amerikaanse levensstijl die Europa's culturele tradities zou ondermijnen.

Zo komen we uit op een aspect van Europees anti-amerikanisme – het verzet tegen de dreiging van culturele amerikanisering – dat voor de oorlog eigenlijk het hoofdthema had gevormd in de Europese bezinning op de betekenis van de vs. Al in de negentiende eeuw had zich in de intellectuele spraakmakende gemeente in Europese landen een cultureel anti-amerikanisme ontwikkeld (Rydell en Kroes 2005). Soms ging het daarbij om een rigoureuze denigrering, zoals Frankrijk bij herhaling vertoonde, meestal betrof het een genuanceerde afweging en afmeting van het cultureel 'andere' van de vs (Roger 2002).

Nederland neemt in dit Europese patroon een eigen plaats in. Al voor de Eerste Wereldoorlog hadden vele Nederlanders de vs bereisd en voor het thuisfront verslag gedaan van hun bevindingen, in een mengeling van bewondering, verwondering en weerzin (Lammers 1989). In het interbellum kreeg de Nederlandse bezinning op de vs pregnante uitdrukking in het werk van Menno ter Braak en Johan Huizinga. Hoe zag hun cultureel 'anti-amerikanisme' eruit?

'Waarom ik "Amerika" afwijs' (Ter Braak 1950): zo luidt de uitdagende titel van een stuk uit 1928 van Menno ter Braak, toen 26 jaar oud. Wat Ter Braak

afwijst, is feitelijk een 'Amerika' tussen aanhalingstekens, een hersenspinsel, een denkbeeldig Amerika gebaseerd op de waarneming van kwalijke ontwikkelingen in eigen huis die vervolgens op rekening worden geschreven van de vs als een land en een cultuur die bij uitstek, maar niet uitsluitend, deze ontwikkelingen aan de dag leggen. Zoals Ter Braak beklemtoont, is het niet uitsluitend aan Europeanen voorbehouden dit verband te leggen. Want, zegt hij, iedereen die zijn intellectuele zorg deelt wil hij erkennen als Europeaan, 'ook al woont hij in Main Street'. Ter kenschetsing van deze geesteshouding geeft Ter Braak de treffende gelijkens van een jonge 'courantenslaaf', een loopjongen voor de krant die hij op een dag gadesloeg op het voorbalkon van een Amsterdamse tram, omgeven door straatlawaai, maar besloten in een eigen sfeer van stilte. Te midden van alle drukte en lawaai ging de jongen op in de lezing van een muziekpartituur, verdiept in de ontcijfering van een geheime code die voor hem een verborgen innerlijke wereld ontsloot. Deze verzonkenheid, deze devote toewijding aan het peilen van zin en betekenis, aan een erfdeel van taal en tekens, vormden voor Ter Braak de wezenskenmerken van het europeanisme. Zij maken in zijn ogen de essentie uit van de Europese overlevingsdrang in een wereld die toenemend ten prooi valt aan de eisen van rationaliteit, nut, mechanisering en doelmatigheid, maar gespeend is van zin en betekenis, onderhevig aan krachten van entropie. De Europese reactie daartegen is er een die juist het nutteloze en onproductieve hoogschat; zij verdedigt een bijna kloosterlijke sfeer van stilte en bezinning tegen alle wereldlijk gewoel in.

Een dergelijke zelfbevestiging als uiting van overlevingsdrang was tekenend voor een cultureel klimaat in Europa gedurende het interbellum, een Europa dat niet alleen materieel, maar ook geestelijk en sociaal het spoor bijster was. Tegen de achtergrond van alle sociale en politieke ontwrichting raakte het begrip amerikanisme in zwang als hulpmiddel bij de diagnose van Europa's situatie. De impuls van zelfbevestiging in een geconcentreerde poging zin en betekenis te vinden in de verscheurde partituur van het Europese verleden was cultureel en conservatief. Tegelijkertijd was het ook een uiting van uitdagend protest. Velen in Europa droegen bij aan dit koor van een conservatieve apologie van het europeanisme. Wat Nederland betreft moeten we dan noemen de historicus Johan Huizinga. Na terugkeer van zijn enige reis naar de vs, in 1926, schreef hij dit: 'Vreemd: bij ons Europeesche reisgenoten, in een trefende solidariteit van Romanen, Germanen en Slaven, rees in Amerika telkens dat farizeesch gevoel: wij hebben allen iets wat gij mist; wij bewonderen uw kracht, maar wij benijden U niet. Uw toestel van beschaving en vooruitgang, uw "big cities" en uw volmaakte organisatie, geven ons slechts heimwee naar wat oud en stil is, en uw leven schijnt ons somtijds nu reeds nauwelijks meer waard om geleefd te worden, om van uw toekomst niet te spreken' (Huizinga 1926: 162). Het is een uitlating waarin het omineuze gevoel lijkt door te klinken dat 'uw toekomst' zeer wel te lezen zou zijn als 'onze toekomst'. Want

inderdaad, wat hier nog onuitgesproken bleef zou duidelijk naar voren komen in Huizinga's geschriften uit de late jaren dertig, begin jaren veertig, toen de vs nog slechts als bewijsstuk diende in zijn meer algemene aanklacht tegen het vormverlies van de eigentijdse geschiedenis.

Huizinga en Ter Braak mogen dan hebben uitgevaren tegen het amerikanisme, tegen een 'Amerika' tussen aanhalingstekens, geen van tweeën kan gelden als een spreekbuis van een vulgair cultureel anti-amerikanisme. Beiden dachten daarvoor te genuanceerd, zich voortdurend bewust van het tegenargument, van ambiguïteit; beiden stonden ook te zeer open voor het werkelijke Amerika, als een historische gegeven, om het geestelijk voorbehoud van de aanhalingstekens te laten varen. Zowel in Nederland als in overige Europese landen werd de cultuurkritiek op het amerikanisme gedragen door een cultureel-conservatieve elite. Tezelfdertijd deed zich in andere kringen een blijmoedige aanvaarding voor van vele vormen van de Amerikaanse massacultuur in haar eerste triomfantelijke opmars in Europa. Juist deze doorbraak bracht de vs als culturele dreiging nabij; daardoor kon zij cultuurbewakers nopen tot hun urgente bezinning op de vs als cultureel contrapunt. Met name jongeren in Europese landen konden zich toen al manifesteren als Trojaans paard voor de invasie van de Amerikaanse massacultuur. Zo vormden zich al vroeg kampen van conflicterende oriëntering op de vs die tot de huidige dag zijn te herkennen.

Anti-amerikanisme, zoals tevoren al betoogd, dient zich dus aan als een inherent ambivalent of zelfs polyvalent, begrip. Het staat slechts bij uitzondering voor een complex van attitudes die amerikanisme in al zijn verschijningsvormen verwerpen. Schematisch geordend kunnen we twee combinaties van pro- en antigevoelens waarnemen: een anti-amerikanisme dat culturele ontwikkelingen afwijst die zich onder Amerikaanse auspiciën voordoen, maar dat samengaat met een positieve waardering voor de energie, het vernieuwend élan, de 'can-do'-mentaliteit en de democratische vitaliteit van de vs, en een omgekeerd anti-amerikanisme dat zich richt tegen een Amerikaans politiek messianisme dat in weerwil van zijn zendingsdrang ervaren wordt als imperialistisch en repressief, maar samengaat met een positieve waardering van de' cultuur van de vs, van zijn highbrow tot 'pop'-varianten. Met name na de Tweede Wereldoorlog, toen de vs zich duidelijker dan tevoren als politieke machtsfactor in Europa voordeed, konden deze twee varianten van anti-amerikanisme zich als volgt aftekenen. Het culturele anti-amerikanisme uit het interbellum was, zoals we zagen, typisch een conservatief-elitaire positie en zou dat na de oorlog blijven, terwijl het politiek anti-amerikanisme van na de oorlog typisch een linkse positie was. Ter rechterzijde vinden we de steun voor de nieuwe rol van de vs van politieke orkestrator op het wereldtoneel in combinatie met de elitaire geringschatting van de Amerikaanse cultuur, ter linkerzijde verzet tegen een de vs die Europa voorging in zijn Koude-Oorlogs-politiek, gepaard aan een openheid voor de Amerikaanse massacultuur.

In de late jaren veertig en de jaren vijftig voltrok zich deze herschikking in de Atlantische wereld, in wat we de wittebroodsweken in de verhouding tussen de vs en West-Europa kunnen noemen. In de algehele heroriëntering van die jaren deed zich echter onder groepen ter linkerzijde in Nederland een *agonizing reappraisal* voor die nog weer een andere ambivalente variant van anti-amerikanisme vormde. Het betrof groepen die in nostalgische herinnering aan de anti-nazi-alliantie met de Sovjet-Unie weigerden mee te gaan met het opkomend Koude-Oorlogsdenken. Het was een gezelschap van *fellow travelers*, 'Derde Weggers' en christenpacifisten, die zich in hun oriëntering op de vs vereenzelvigden met Amerikaanse geestverwanten die daar als *un-American* gebrandmerkt werden en blootstonden aan vervolging in de jaren van het McCarthyisme. Hun gevoel van verbondenheid met deze vervolgd groep vormde de laatste draad die hen in hun anti-amerikanisme met de vs verbond. Een treffend voorbeeld van deze geestelijke evenwichtskunst levert de historicus Jacques Presser. Als Jood ondergedoken in de oorlog had hij, zonder aantekeningen of documentatiemogelijkheden, de eerste versie geschreven van *Amerika: Van kolonie tot wereldmacht*. De eerste druk verscheen in 1949 en liet een de vs zien door een picareske bril als land van vrolijke schelmen en schurken. Dat nam niet weg dat bij herhaling duidelijk werd wat de vs aan hoop en inspiratie moet hebben betekend voor Presser als onderduiker. Bij herhaling klinkt een lofzang op de idealen die Amerikanen hebben beziel. Die affiniteit met een hooggestemde vs zou hem niet verlaten, ook niet na de pijnlijke heksenjacht van de McCarthy-jaren. Nog steeds, in de derde druk uit de vroege jaren zestig, was hij bereid op de ideële traditie te wijzen en haar aanhoudende inspiratie voor de eigentijdse vs te herkennen, zij het dan met een virtuoze kunstgreep. Hij kwam er niet toe zijn affiniteit te verloochenen met de Amerikaanse droom; alleen bracht hij haar ditmaal onder bij hen die de vs had verstoten – een magische handeling die de aanklacht van un-Americanism tegen de vs zelf uitspeelde. Nu vertegenwoordigden, in Pressers ogen, mensen als de Rosenbergs de Amerikaanse culturele erfenis die voor hen – en Presser haalt hun woorden aan – 'means freedom, culture, and human decency'. Zo bewaarde Presser een precair evenwicht in zijn gevoelens voor de vs en kon hij ook de latere druk van zijn populaire boek besluiten met een lofzang op de Amerikaanse droom – bedreigd, in gevaar, zelfs onmogelijk als zij mocht zijn. Pressers laatste tribuut is aan zijn Amerikaanse vakbroeder Herbert Aptheker, communist en un-American, maar volgens Presser een 'radicale dissenter in de Amerikaanse traditie' (Presser 1965).

Met dit verbond van radicale dissenters dat de Atlantische Oceaan overspande vormde, zoals gezegd, Presser een minderheid. Nederland als geheel had in die tijd zulke kunstgrepen niet nodig. Het American Committee for Cultural Freedom oordeelde in 1952 dat Nederland het meest pro-Amerikaanse land in Europa was (Roholl 1992). Binnen de NAVO gold Nederland als

de trouwste bondgenoot met brede steun die het politieke spectrum van sociaaldemocratie tot rechts-liberaal bestreek (Van Staden 1974). Het zou tot de late jaren zestig duren voor de kritische houding van een linkse minderheid van 'radicale dissenters' gemeengoed zou worden en de toon zou aangeven in de media, de publieke opinie en publieke uitingen van anti-Amerikaans protest. De oorlog in Vietnam was hierbij de belangrijkste katalysator (Kroes 1986). Afgemeten aan zijn hooggestemde idealen van vrijheid en democratie bleek de vs in zijn binnenlandse verhoudingen en zijn buitenlandse politiek beneden de maat. De bewindsperiode van Nixon en het Watergate-schandaal bevestigden dit kritische beeld. Geleidelijk aan ging men in Nederland en elders in Europa de banden met vs als knellend ervaren en ontstond er een behoefte het nationaal en Europees belang duidelijker te profileren.

Dit kwam het duidelijkst naar voren in het kruisraketten debat rond 1980. Toen de Sovjet-Unie met raketten voor de middellange afstand Europa onder schot had genomen, kwam de NAVO met een strategisch antwoord door plaatsing van kruisraketten en Pershing II-raketten. Dit gebeurde op aanvankelijke aandrang van Europese politici op president Carter, die na aarzeling akkoord ging. Maar in de ogen van het brede publiek betrof het een Amerikaans initiatief met de vermeende bedoeling de dreiging van een atoomoorlog van de vs naar Europa af te wentelen. In korte tijd vormden zich in Nederland een brede antikruisrakettenbeweging en een vredesbeweging die in 1981 en 1983 demonstraties organiseerden van zo'n half miljoen mensen, in 1985 gevolgd door een volkspetitie met vier miljoen handtekeningen. Sommige Amerikaanse waarnemers zagen hierin een ontwikkeling naar neutralisme en een uiting van anti-amerikanisme. Een geruchtmakend voorbeeld is het artikel over 'Hollanditis' van Walter Laqueur (1981). Maar publieke opiniecijfers uit die jaren, verzameld door het NIPO, bevestigen dat beeld niet, al blijkt toch meer dan de helft van de respondenten in 1983 zichzelf als neutraal te zien in plaats van pro- of anti-Amerikaans. Pas na aandrang ('Als U werkelijk moest kiezen, welke keuze zou U dan maken: pro- of anti-Amerikaans?') geeft 71,5 procent aan pro-Amerikaans te zijn (Koch 1986).

Eveneens in 1983 publiceerde de Nederlandse Stichting voor Statistiek (NSS) cijfers die dit beeld kunnen aanvullen (NSS 1983). Jongeren als groep (van achttien tot dertig jaar) hadden toen een meer negatief beeld van de vs dan mensen boven de dertig. Algemeen bestond het besef dat de houding van Nederlanders jegens de vs recentelijk negatiever was geworden. Men schreef dit vooral toe aan Amerikaanse beleid op terreinen van vrede en veiligheid. Nederlanders hadden een uitgesproken voorkeur voor landen in Europa die neutraal waren, zoals Zwitserland, Zweden en Oostenrijk. Het gevoel van betrokkenheid bij het Amerikaanse beleid was relatief laag en was sinds 1981 niet toegenomen. Volgens de NSS betekende dit dat de gemeten opinies betrekkelijk oppervlakkig en instabiel zijn. Zij die zich meer betrokken voelden (een minderheid van 15 procent), waren uitgesproken negatiever

in hun houding tegenover de vs. Zij zouden een groep kunnen zijn waarin het anti-amerikanisme hechter verankerd is.

Antwoorden op één vraag in het bijzonder leken het beeld te staven dat in de vroege jaren tachtig Europa en de vs psychologisch uiteen dreven. Respondenten werd gevraagd om de vs, de Sovjet-Unie en de Duitse Bondsrepubliek te rangschikken naar een aantal criteria (vredepolitiek en ontwapening, mensenrechtenbeleid, buitenlandse politiek en sociaal klimaat). Per criterium was de helft positief over de Bondsrepubliek; zowel de vs (met scores variërend van 19 tot 31 procent) als de Sovjet-Unie (met scores tussen 2 en 14 procent) bleven daar ver bij achter. Met de Bondsrepubliek konden de respondenten zich vereenzelvigen, met de de vs of de Sovjet-Unie niet (of niet meer).

Het lijkt alsof zich al zo'n kwarteeuw geleden een geestelijke losmaking van de de vs aftekende in een behoefte aan een nieuwe lotsverbondenheid met landen dichterbij huis, een nieuw Europa dat tastend zijn eigen identiteit zocht (en zoekt). Nog steeds geven opiniecijfers, zoals ik in de aanhef van dit artikel aangaf, deze behoefte aan distantie tot de vs weer. Er is ruimte gekomen voor openbare kritische bezinning op de betekenis van de vs voor Nederland en Europa. Maar er is geen reden om hierin een teken te zien van anti-amerikanisme, in ons land of in Europa.

Slotbeschouwing

Het instrument van de opiniepeiling heeft ons in het voorgaande geholpen het beeld van houdingen van niet-Amerikanen ten opzichte van de vs te nuanceren. De slotsom was onontkoombaar: het woord anti-amerikanisme is ontoereikend om de geschakeerdheid, multidimensionaliteit en polyvalentie van dergelijke houdingen recht te doen. Ook al leest en hoort men links en rechts over een oplevend anti-amerikanisme, opiniecijfers staven die diagnose niet. Maar zoals altijd bij opiniecijfers doet zich ook nu de vraag voor wat voor soort stem de 'publieke opinie' vormt. Menigeen zal zich in de constructie van een *collective voice* in de vorm van een statistisch aggregaat niet of met moeite herkennen. 'Mij hebben ze niet gebeld,' zoals de standaard kwinkslag luidt.

Het is daarom altijd goed de diversiteit en geschakeerdheid van meningen die uit opiniemetingen blijken te combineren met biografische schetsen, met voorbeelden van mensen die in innerlijke strijd tot een afweging zijn gekomen in hun verschuivende houdingen tegenover de vs, in emotionele betrokkenheid en intellectuele distantie. De nuchtere cijfers van opiniepeilingen kunnen afzonderlijke individuen helpen die distantie te bewaren. Maar op zich kan de gewetensvolle introspectie van mensen als Ter Braak, Huizinga en Presser ons eenzelfde les leren. Zij allen slaagden er in hun gevoelens van affiniteit te bewaren tegen de verleiding van een alles overstralend anti-amerikanisme dat hen ertoe zou leiden 'Amerika af te wijzen'.⁵

Noten

- 1 Voor uitgebreide informatie hierover zie: The Pew Global Attitudes Project, 23 juni 2005, www.pewglobal.org.
- 2 Zie ook de 'Letter of Resignation' van John H. Brown, Foreign Service Officer, aan minister van Buitenlandse Zaken Colin H. Powell (10 maart 2003), waarin hij zegt: 'Throughout the globe the United States is becoming associated with the unjustified use of force. The president's disregard for views in other nations, borne out by his neglect of public diplomacy, is giving birth to an anti-American century': http://www.unc.edu/depts/diplomat/archives_roll/2003_0103/brown_resign/brown_resign.html.
- 3 In Rubins uitleg gebruikten invloedrijke groepen in het Midden-Oosten anti-amerikanisme om de bevolking af te leiden van klemmende problemen in hun eigen samenleving.
- 4 De statistische cijfers in deze passage ontleen ik aan: *16 Nation Pew Global Attitudes Survey* (gepubliceerd op 22 juni 2005): <http://pewglobal.org/reprots/display.php?ReportID=247>.
- 5 Als recent voorbeeld van introspectie van iemand die deze verschuiving naar een meer algemeen anti-amerikanisme meende te ondergaan, zie: R. Kroes, 2006.

Literatuur

- Berman, R. (2004) *Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem*. Stanford: Stanford University Press.
- Braak, M. ter (1950) Waarom ik 'Amerika' afwijs [1928]. In: *Verzameld Werk, deel 1*. Amsterdam: G.A. van Oorscot, pp. 255-265.
- Farber, D. (red.) (2007) *What They Think of Us: International Perceptions of the United States Since 9/11*. Princeton: Princeton University Press.
- Hollander, P. (2002) The Politics of Envy. *The New Criterion* 21 (3) online editie.
- Huizinga, J.H. (1926) *Amerika levend en denkend: Losse opmerkingen*. Haarlem: H.D. Tjeenk Willink.
- Judt, T. en D. Lacorne (red.) (2005) *With Us Or Against Us: Studies in Global Anti-Americanism*. Londen: Palgrave/MacMillan.
- Katzenstein, P.J. en R.O. Keohane (red.) (2007) *Anti-Americanisms in World Politics*. Ithaca/Londen: Cornell University Press.
- Koch, K. (1986) Anti-Americanism and the Dutch Peace Movement. In: R. Kroes en M. van Rossem (red.) *Anti-Americanism in Europe*. Amsterdam: Free University Press, pp. 97-112.
- Krastev, I. (2004) The Anti-American Century? *Journal of Democracy* 15 (2) 5-16.
- Krastev, I. en A. McPherson (red.) (2007) *The Anti-American Century*. Budapest: Central European University Press.
- Kroes, R. (1986) The Great Satan versus the Evil Empire: Anti-Americanism in the Netherlands. In: R. Kroes en M. van Rossem (red.) *Anti-Americanism in Europe*. Amsterdam: VU Press, pp. 42-46.
- Kroes, R. (2006) European Anti-Americanism: What's New? *The Journal of American History* 93 (2) 417-432.
- Lammers, A. (1989) *Uncle Sam en Jan Salie: Hoe Nederland Amerika ontdekte*. Amsterdam: Balans.
- Laqueur, W. (1981) Hollanditis: A New Stage in European Neutralism. *Commentary*, 19 augustus, 19-26.

- Luce, H.R. (1999) *The American Century* [1941]. In: M.J. Hogan (red.) *The Ambiguous Legacy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Markovits, A.S. (2004) *Amerika, dich haßt sich's besser: Antiamerikanismus und Antisemitismus in Europa*. Hamburg: Konkret-Literatur Verlag.
- Nederlandse Stichting voor Statistiek (1983) *Nederland en Amerika. Hoe anti-Amerikaans zijn wij? Opinieanalyse*. Den Haag: NSS.
- Nye, J.S. jr. (2004) *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Presser, J. (1965) *Amerika. Van kolonie tot wereldmacht. De geschiedenis van de Verenigde Staten*. Derde druk. Amsterdam: Elsevier.
- Rhem, K.T. (2005) Bush: 'Freedom on the March' Throughout World. American Forces Press Service, U.S. Department of Defense: <http://www.defenselink.mil/news/news-article.aspx?id=24241>
- Roger, P. (2002) *L'ennemi américain: Généalogie de l'antiaméricanisme français*. Paris: Éditions du Seuil.
- Roholl, M. (1992) Uncle Sam: An Example For All? The Dutch Orientation Towards America in the Social and Cultural Field, 1945-1965. In: H. Loeber (red.) *Dutch-American Relations, 1945-1969*. Assen/Maastricht: Van Gorcum, pp. 5-153, 198-204 en 208-212.
- Ross, A. en K. Ross (red.) (2004) *Anti-Americanism*. New York: New York University Press.
- Rubin, B. (2002) The Real Roots of Arab Anti-Americanism. *Foreign Affairs* 81 (6) 78.
- Rydell, R.W. en R. Kroes (2005) *Buffalo Bill in Bologna: The Americanization of the World, 1869-1922*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Staden, A. van (1974) *Een trouwe bondgenoot: Nederland en het Atlantisch Bondgenootschap, 1960-1971*. Baarn: Anthos.
- Sweig, J. (2006) *Friendly Fire: Losing Friends and Making Enemies in the Anti-American Century*. New York: Public Affairs.